

Han F. de Wit, Het boeddhisme en geloof in God

1 Uit: De lotus en de roos. Boeddhisme in dialoog met psychologie, godsdienst en ethiek, 3^e druk, 1998

1.1 Non-theïsme

(60) Wanneer boeddhisten met mensen uit andere religies spreken dan typeren zij hun eigen traditie wel als een religie zonder God en zonder geloof. Dat is niet alleen vanuit een christelijk perspectief een wonderlijke uitspraak. (61) Want deze uitspraak zet het boeddhisme óók apart van de andere wereldgodsdiensten. Een godsdienst is het boeddhisme dan ook zeker niet; we zouden het eerder kunnen typeren als een *non-theïstische religie*, een religie die - in tegenstelling tot de grote wereldgodsdiensten - geen godsbegrip hanteert.

Maar waarom gebruiken we hier de hybride term 'non-theïsme' in plaats van 'atheïsme' om het boeddhisme mee te typeren? De reden is dat we, om het boeddhisme te plaatsen, een onderscheid moeten kunnen maken tussen twee standpunten: het ene standpunt is: *niet geloven dat God bestaat* en het andere is: *geloven dat God niet bestaat*. Het eerste standpunt verwoordt de afwezigheid van een bepaald geloof. Daarvoor gebruiken we hier de term non-theïsme. Het tweede standpunt verwoordt de aanwezigheid van een geloof, in dit geval het geloof in het niet-bestaan van God. We zullen dat atheïsme noemen. Als we deze termen zo definiëren, betekent dat, dat atheïsten aan een bepaalde gedachte geloof hechten, namelijk aan de gedachte 'God bestaat niet'. Hun tegenvoeters, de theïsten, hechten óók geloof aan een bepaalde gedachte, namelijk de gedachte 'God bestaat'. Maar non-theïsten hechten aan *geen van beide gedachten* geloof.

Volgens deze definitie zijn boeddhisten dan ook noch atheïsten noch theïsten. Wél zijn zij door de eeuwen heen altijd zeer geïnteresseerd in wat een godsbegrip of de afwijzing ervan met de menselijke geest doet en in welke richting de invloed gaat, zoals de millennia oude discussie met het theïstische hindoeïsme in India laat zien. Volgens het non-theïstische boeddhisme kan het geloof hechten aan een van beide gedachten namelijk zowel een hindernis als een opstap naar de ontwikkeling van humaniteit zijn. Of het één dan wel het ander het geval is, hangt helemaal af van het godsbeeld dat atheïsten en theïsten voor zichzelf en in hun (vaak verhitte) discussies hanteren.

Zijn boeddhisten in deze kwestie dan misschien verwant aan onze westerse agnostici, aan mensen die zeggen niet te weten of God wel of niet bestaat? Ook dat niet. Want waar het boeddhisme al eerder vraagtekens bij zet is dat woordje 'bestaan', dat we in het dagelijks leven nogal achteloos hanteren. Juist op onze alledaagse notie van wat werkelijk(heid) is richt het boeddhisme zijn pijlen. (62) Of deze 'werkelijkheid' er nu eentje is waarin God een plaats heeft of juist niet, in beide gevallen is ze volgens het boeddhisme voor een belangrijk deel een mentale constructie, een gedachtewereld, die mensen voor werkelijkheid houden. Waar het spirituele pad van het boeddhisme dan ook over gaat is helder te leren zien waar en in welke mate onze dagelijkse ervaring - ons bestaan - een mentale constructie, een verbeelde werkelijkheid is. En dat niet om filosofische redenen, maar omdat het boeddhisme stelt, dat het bevangen zijn in onze eigen mentale constructies van de werkelijkheid - van onszelf, de wereld, God - de oorzaak is van enorm veel lijden.

Net als de andere wereldreligies spoort het boeddhisme zijn beoefenaars dan ook aan om naar wegen te zoeken, die het lijden kunnen verzachten. Maar anders dan de godsdiensten zoekt deze religie het opheffen van het lijden niet in het oefenen van gehoorzaamheid aan God of de goden, maar in het doorzien en loslaten van onze verbeelde werkelijkheid. Daartoe wendt zij analytische methoden aan, zowel in de vorm van logische analyse (Madhyamaka) als in de vorm van meditatieve analyse (Vipashyana). Omdat juist het boeddhisme een zo grote invloed aan onze verbeeldingskracht toekent, beperkt het zich niet tot deze twee methoden van analyse. Het ziet er ook een kracht in, die kan worden aangewend om mensen erin te trainen destructieve beelden en voorstellingen om te vormen tot constructieve. Constructief betekent hier: leidend tot bevrijding uit de bevangenheid in voorstellingen en beelden, die lijden voor onszelf en anderen veroorzaken.

Als (en zolang) bijv. een (Gods)beeld zo'n constructieve functie voor een mens blijkt te hebben, zien boeddhisten daar niet alleen niet iets schadelijks in, maar eerder iets dat heilzaam is. Hetzelfde geldt voor een wereldbeeld waarin het bestaan van God wordt ontkend. Maar als mensen op grond van hun geloof in het bestaan of in het niet-bestaan van God bijvoorbeeld menen superieur te zijn aan andersgelovigen, dan verliest hun geloof zijn constructieve functie. Dan leidt het ook niet langer tot de staat van verlichting in boeddhistische zin, die, religieus gesproken, bevrijding van theïsme en atheïsme is.

1.2 Boeddhisme in de interreligieuze dialoog

(63) Het boeddhisme nodigt ons dus uit om heel pragmatisch te kijken naar de invloed die begrippen en denkwijzen - inclusief een godsbegrip - heeft op de spiritualiteit en humaniteit van mensen. Het ziet het godsbegrip als een abstracte (van de mens losgemaakte) voorstelling van wat het beste in een mens is; als een begrip dat het ideaal van volmaakte wijsheid en inzicht, liefde en toewijding bevat. Deze kwaliteiten zijn eigen aan de mens, ook al manifesteren zij ze dan ook zelden in volmaakte vorm. Maar zij kunnen worden gecultiveerd en daar richt de boeddhistische spiritualiteit zich op. De kwaliteiten, die de religies dus toeschrijven aan God, schrijft het boeddhisme als ontwikkelingsmogelijkheid toe aan de mens. Vanuit een boeddhistisch perspectief is het godsbegrip dus in zekere zin een metafoor, die een bepaalde wijze van spreken mogelijk maakt.

Wanneer het christendom Jezus van Nazareth de Zoon van God noemt, heeft het boeddhisme daar dan ook geen moeite mee, zolang zij dat mag verstaan als een aanduiding voor het feit dat Jezus onvoorwaardelijke humaniteit - de geest van wijsheid, liefde en mededogen - volledig heeft gerealiseerd en gemanifesteerd in de wereld. Niet in theologische, maar wel in praktische zin is Jezus dan niet anders dan de Boeddha. Ook dit weerspiegelt weer de praktische en op de mens gerichte visie van boeddhistische spiritualiteit.

Omdat verlichting, bevrijding (Sanskriet: moksha), leegte (shunyata), Boeddha-schap of welke termen de traditie dan ook gebruikt, als een menselijke mogelijkheid wordt gezien, is het ontkennen ervan de kern van de profane levenshouding en een ernstige zaak. Want wat doet die ontkenning met onze geest? Zij vormt onze geest op een wijze, die ons doet afzien van elke poging onze humaniteit te ontwikkelen. En daarvan afzien betekent dat wij onze humaniteit ook inderdaad niet ontwikkelen en dat we daardoor menen (te zien) dat zo'n ontwikkeling ook niet mogelijk is. Zo leidt dus de ontkenning van deze mogelijkheid tot de bevestiging van de onmogelijkheid, zowel in onze geest als in ons handelen.

Omdat het boeddhisme kwaliteiten en mogelijkheden aan de mens toekent, die de theïstische tradities juist in God plaatsen, wordt het boeddhisme nog wel eens als een vorm van religieus pantheïsme gezien. (64) Pantheïsme is de visie dat God de essentie van de wereld is en in alle schepselen woont. Daartegenover staat dan de (christelijke) visie van het theïstisch immanentisme, volgens welke God (wat Zijn aanwezigheid en werkzaamheid betreft) wel in de wereld is, maar voor wat zijn essentie betreft 'transcendent' aan die wereld is, boven die wereld staat.

Binnen het boeddhisme kunnen de termen 'transcendent' en 'immanent' niet in deze theïstische betekenis worden gebruikt, want het hanteert immers geen godsbegrip. Daarom is het boeddhisme ook geen vorm van pantheïsme. Wanneer we dan al termen als transcendent en immanent binnen het boeddhisme zouden willen gebruiken, dan kunnen we zeggen dat verlichting transcendent is aan ego, dat wil zeggen transcendent aan een egocentrisch perspectief. En dat verlichting immanent is aan de mens, dat wil zeggen, dat verlichting in ieder mens woont en dat ieder mens, ongeacht ras of stand, verlichting kan realiseren.

1.3 Boeddhisme als spiritueel humanisme

Al is het boeddhisme dus geen godsdienst, we zijn vanwege de religieuze verschijningsvorm ervan toch geneigd om te veronderstellen dat het boeddhisme, net als de andere religieuze tradities, iets met 'het hogere' te maken heeft. Maar alweer ligt het boeddhisme hier dwars: het is niet gericht op 'het hogere' als daarmee een bovenaardse, bovenmenselijke, transcendente werkelijkheid wordt bedoeld. Waar is het dan wel op gericht? Op de mens en het menselijke bestaan, zoals zich dat nu aan levende mensen voordoet en op het hervinden van de diepte in ons bestaan. In die zin is het boeddhisme geen theocentrische maar een antropocentrische religie: niet God maar de mens staat centraal. De Boeddha wordt binnen de traditie dan ook niet als een god gezien en vereerd, maar als waarachtig mens. Zozeer zelfs, dat in de sutra's wordt verhaald dat de (Indiase) goden in eigen persoon naar het onderricht van de Boeddha kwamen luisteren! Zo bont hebben zelfs onze westerse humanisten het niet gemaakt om uitdrukking te geven aan de spiritueel centrale plaats van de mens.

Volgens het non-theïstische boeddhisme zijn mensen, óók als het over goden spreekt, principieel belangrijker dan goden. (64) Maar ook praktisch belangrijker, want de manier waarop en de kracht waarmee mensen hun humaniteit tegenover elkaar kunnen manifesteren, kan ons meer dan goden of hun geboden inspireren om onze eigen waarachtige menselijkheid te cultiveren. Niet goden, maar (sommige) mensen laten ons immers met eigen ogen zien dat een humane wijze van leven misschien moeilijk bereikbaar, maar wel mogelijk is.

In het Westen is het humanisme vanouds een traditie 'die voor alles de menselijke waardigheid, de vrijheid en de waarde van de persoonlijkheid wil hooghouden en bevorderen en die het geloof aan een persoonlijke god niet als premisse stelt' (Van Dale). Is het boeddhisme dan wellicht een vorm van humanisme? Ten dele. Want het moderne humanisme ziet geen heil in de beoefening van meditatie en andere spirituele oefeningen als middel tot het bevorderen van humaniteit. Net als de andere wereldreligies, hecht het boeddhisme echter groot belang aan 'geestelijke oefeningen' en in het bijzonder aan meditatie en contemplatie. Immers, boeddhistische inzichten in de aard van de menselijke geest en ervaring komen eruit voort. Een humanisme dat spirituele disciplines zou benutten als methoden voor het ontwikkelen van diepgaande mensenkennis en menslievendheid, zou heel dicht komen bij de humanistische spiritualiteit van het boeddhisme. Zo'n vorm van humanisme zouden we spiritueel humanisme kunnen noemen.

1.4 De grondslag van boeddhistische ethiek

(178) Wat er 'fundamenteel' aan onze momenten van menselijkheid is, is dat ze de basis van ons bestaan vormen, in de zin dat zulke momenten onze levensvreugde of levenskracht wekken. In termen van het Mahayana-boeddhisme wordt gezegd, dat deze diepe wens voortkomt uit onze Boeddha-natuur, preciezer gezegd, dat zij de vitaliteit van onze boeddha-natuur is. Niet gehoorzaamheid aan de Rede, aan God of Staat, maar deze diepe wens, dit universele en fundamentele menselijke gevoel is de grondslag van boeddhistische ethiek. In de dialoog tussen christenen en boeddhisten wordt dit fundamentele menselijke verlangen - onze boeddha-natuur - wel benoemd als 'Christus in ons' of als de Heilige Geest die in en dóór ons hart werkt en zich zo kan manifesteren in ons handelen.

2 Uit: De drie juwelen. Hoe het pad van de Boeddha op te gaan, 2005

2.1 Boeddhisme en God

(109) Het boeddhisme kent niet zoiets als absolute geboden of verboden, waaraan je je moet houden om boeddhist te zijn. Het biedt ons wel leefregels, dat wil zeggen aanbevelingen, die ons kunnen helpen om onze boeddha-natuur, onze fundamentele goedheid te ontwikkelen. Maar dat conform de non-theïstische visie van het boeddhisme. Als er dan al voorschriften zijn, die boeddhisten geacht worden te volgen, dan zijn dat een paar hele simpele dingen: allereerst niet langer eer bewijzen aan of je toevlucht zoeken bij goden, bij een Schepper of bij andere hogere machten. Ten tweede je ervan te onthouden anderen te schaden en ten derde je niet laten beïnvloeden door mensen die zich vijandig tegenover de Boeddha, de dharma en de sangha opstellen.

(115) De innerlijke radicaliteit van het boeddhisme zit hierin dat de Boeddha ons doet beseffen dat we heldere, zachtmoedige mensen kunnen zijn; we kunnen dat cultiveren. Dat is het spirituele pad van de Boeddha. We hebben daar geen goden en geen genade van God de Schepper voor nodig. We hebben niets van buitenaf nodig. We zijn complete wezens. (116) Weliswaar compleet verward, maar wel compleet! Als we voor onszelf denken: 'Ik hoop dat de Here het niet erg vindt dat ik hem niet meer nodig zeg te hebben nu ik boeddhist ben geworden', dan hebben we een probleem. Omdat we dan het geloof in een godheid buiten ons niet hebben losgelaten, we blijven het vasthouden!

In de dialoog tussen christendom en boeddhisme is er een aantal jaren geleden een prachtig boek van de Dalai Lama verschenen (*The Good Heart: A Buddhist perspective on the teachings of Jesus*) dat ik iedereen die een christelijke achtergrond heeft van harte kan aanbevelen. In termen van de drie-eenheid - de Vader, de Zoon en de Heilige Geest - komt het erop neer dat het boeddhisme zich heel goed kan vinden in twee van die drie, namelijk in Jezus en de Heilige Geest.

Jezus is in de boeddhistische visie een van de meest sprekende voorbeelden van een bodhisattva. Een bodhisattva is een wezen, dat bereid is zijn eigen verlichting uit te stellen om eerst alle andere mensen tot verlichting te brengen en zo hen te bevrijden van hun lijden.

Ook heeft het boeddhisme er geen probleem mee, om als we het over boeddha-natuur hebben daar de term 'Heilige Geest' voor te gebruiken; de Heilige Geest die in ons hart werkt, prima! Dat is geen probleem.

Het is de notie van een schepper-God waar het boeddhisme een probleem mee heeft. De radicaliteit zit hem dus niet in een nieuw keurslijf, dat ons oplegt om bepaalde situaties te vermijden. Elke situatie die we tegenkomen in ons leven kunnen we voor onszelf op het pad van de Boeddha brengen, ook een bezoek aan een kerk. Want elke situatie daagt ons uit om onze boeddha-natuur, onze fundamentele menselijkheid, te cultiveren en uit te drukken. (117) Daaruit bestaat onze beoefening.

2.2 Geen God

Er is een aspect waar het boeddhisme heel duidelijk over is en dat is dit: als u het Godsbegrip zo opvat dat het naar een onzichtbare Schepper van Hemel en Aarde verwijst, naar iemand die de hele zaak met een bepaalde bedoeling geschapen heeft, dan zegt het boeddhisme: die is er niet.

Als we het Gods-begrip oprekken tot een heel algemeen begrip voor een bepaalde wijze van zijn, dan heeft het boeddhisme daar niet per se een probleem mee. Maar het verwerpt wel het idee dat er iemand is die de wereld gemaakt heeft en daar nog een schuin oog op houdt (en volgens sommige mensen er onvoldoende een oog op houdt). En ook het idee dat er Iets of Iemand is die van tevoren heeft vastgelegd hoe de zaken zullen lopen, zoals in sommige tradities - niet alleen in de christelijke maar ook in sommige hindoetradities - wordt niet aangenomen.

Een Godsbegrip dat de mens afhankelijk maakt van iets buiten hem of haarzelf ondermijnt ons vertrouwen in onze boeddha-natuur en daarmee keert het de mens af van het cultiveren van de eigen boeddha-natuur. Zo'n godsbegrip is een probleem.

Als u een vorm van 'iets-isme' aanhangt, het idee dat er iets is, dan is dat op zich geen probleem. Volgens het boeddhisme is er namelijk óók iets: de werkelijkheid. (118) Het punt is dat we te zeer verward en verstrikt zijn in onze eigen ideeën over de werkelijkheid om nog helder te kunnen zien wat werkelijkheid is, met als gevolg dat we brokken maken en daardoor onszelf en anderen doen lijden.